

УДК 159.923.2:378.011.3-051

ЛОКУС КОНТРОЛЮ ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Кириченко Т.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті викладено результати теоретико-емпіричного дослідження локус контролю як механізму розвитку саморегуляції майбутнього вчителя. Проаналізовано питання сутності локус контролю з точки зору теорії соціально-когнітивного навчання. Визначено такі його центральні характеристики як: незалежність, самостійність, активність особистості в досягненні своїх цілей, почуття власної відповідальності за вчинки в складних та екстремальних ситуаціях. Презентовано опис результатів емпіричного дослідження, присвяченого вивченню стану розвитку локус контролю майбутніх учителів – студентів-бакалаврів. Визначено співвідношення екстернального та інтернального локусу контролю досліджуваних студентів та виділено основні шкали дослідження. Висвітлено ключові перспективні напрямки дослідження локус контролю особистості студента на різних етапах його професійної підготовки.

Ключові слова: саморегуляція, розвиток, теорія соціально-когнітивного навчання, локус контролю, майбутній учитель, особистість.

Постановка проблеми. Сучасне суспільне життя ставить на одне з перших місць необхідність бути зрілою, самодостатньою, зреалізованою особистістю. Саме від рівня досконалості розвитку механізмів саморегуляції і залежить успішність, надійність, продуктивність, кінцевий результат будь-якої діяльності. В особливостях саморегуляції, у її рівнях та механізмах відображаються тенденції активності особистості, зв'язок з навколишнім середовищем та предметним світом. Розбудова України на демократичних та гуманістичних засадах вимагає вдоскона-

лення системи професійної педагогічної освіти. За своєю суттю професійна діяльність учителя є багатофункціональною і, певною мірою, суперечливою. Одним із таких протиріч є невідповідність між професійною підготовкою вчителя у вузі, зорієнтованою на досвід, здобутий у минулому, та вимогами сьогодення, а особливо тими, що поставити у найближчому майбутньому. Це проявляється в необхідності виконання вчителем різних функціональних ролей, як-от: педагога, вченого, методиста, вихователя, організатора тощо. Саме тому в підготовці майбутніх учителів необхідно

використовувати психолого-педагогічні технології постійного самовдосконалення особистості. Саморегуляція слугує розкриттю людиною власних можливостей, корегує відповідно до поставлених цілей психофізіологічні функції її організму, впорядковує можливості особистості діяти адекватно до вимог діяльності чи ситуації. Означені проблеми викликали потребу дослідити локус контролю як механізм саморегуляції майбутніх учителів та визначити шляхи його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичний огляд літератури показав, що вивченню змісту і сутності саморегуляції та розкриттю механізмів її розвитку значну увагу приділяли такі вчені як: К. О. Абульханова-Славська, М. Й. Боришевський, О. О. Конопкін, О. Г. Ксенофонтова, Ю. А. Миславський та ін. Слід зазначити, що питанням професійного становлення, розвитку та фахової діяльності вчителя присвячено багато досліджень, а от спеціальні дослідження локус контролю як механізму саморегуляції вчителя практично не здійснювалися. Певні кроки у напрямку вивчення саморегуляції та професійної компетентності вчителя у кризових ситуаціях зроблені О. С. Третяк.

Як засвідчують дослідження О. Г. Ксенофонтвої, К. Муздибаєва, А. А. Реана, саморегуляція тісно пов'язана з такою психологічною характеристикою особистості як локус контролю. Дослідники в цьому понятті розуміють: стійку стратегію індивідуальної поведінки [7]; інтегральну характеристику самосвідомості [5]; своєрідну свідому діяльність, яка спрямована на саморегуляцію поведінки [3]. Важливою для нашого дослідження вважаємо теорію соціально-когнітивного наuczіння Дж. Роттера, де викладена концепція про локус контролю, яка базується на положенні про те, що в процесі його формування як свідомого механізму управління власною поведінкою, спостерігається перехід зовнішнього (соціального) контролю у внутрішній (індивідуальний) [7]. Таким чином, враховуючи внутрішній зв'язок локусу контролю з регулятивними можливостями особистості, можна стверджувати особливу роль функції локусу контролю в системі саморегуляції вчителя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим, локус контролю визначає функцію саморегуляції особистості і пов'язаний із формуванням стратегій її поведінки, з інтернальною (суб'єктивною) чи екстернальною (об'єктивною) стороною соціальних взаємодій. Вивченню особливостей локусу контролю передували такі моменти: по-перше, з'ясування орієнтирів студентів на інтернальний чи екстернальний локус контролю, по-друге, встановлення вияву даного феномена в різних життєвих ситуаціях, а саме: інтернальність в області досягнень, інтернальність в області невдач.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне вивчення та виклад результатів емпіричного дослідження якісних і кількісних показників локус контролю студентів – майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Саморегуляція розглядається як умова, що забезпечує соціалізацію особистості. Для збереження психічного здоров'я людини важливою є духовна гармонія, позитивна динаміка всіх процесів і станів,

які становлять її буття, узгодженість між ними. Саморегуляція особистості здійснюється в поєднанні її енергетичних, динамічних і соціально-змістовних аспектів. Головним інструментом саморегуляції виступає особистісна і соціальна відповідальність, що ґрунтується на усвідомленні суб'єктом можливих наслідків своєї поведінки та діяльності [2, с. 121].

Згідно поглядів К. О. Абульханової-Славської [1], головним атрибутом особистості є її життєва активність, яка виявляється в контексті певної соціальної ситуації взаємодії з іншими людьми. Адже людина несе відповідальність за свої дії перед різними інстанціями, що є однією з підстав її класифікації (соціальна, професійна, кримінальна, особистісна, моральна та інші варіанти відповідальності). Відповідальність бере участь у саморегуляції всіх аспектів діяльності людини. Експериментальне дослідження, здійснене І. Тимошук засвідчило, що відповідальна людина, насамперед, володіє високим рівнем самосуб'єктної (вольової) регуляції, мотивована до діяльності й вирішення професійних і особистих проблем. Адже відповідальність взаємопов'язана з основними гуманістичними цінностями: чесність, самопізнання, допомога іншим, сумлінність [6, с. 134].

Серед наукових праць, які відображають різні підходи до розуміння проблеми саморегуляції, особливу увагу хочемо звернути на концепцію локус контролю Дж. Роттера. Теорія соціально-когнітивного наuczіння Дж. Роттера побудована на твердженні, що саме когнітивні фактори сприяють формуванню реакції людини на впливи оточуючого середовища. Стратегія поведінки людини, згідно цього підходу, зумовлена її знаннями, минулою історією та очікуваннями, однак найефективнішим засобом до передбачення людської діяльності є взаємини людини зі значущим для неї оточуючим середовищем. Основним завданням згідно цієї теорії постає прогноз цілеспрямованої поведінки людини в умовах складних, нестандартних, критичних ситуацій. Дж. Роттер зазначає, що пояснювати поведінку людини найбільш доречно з огляду на її очікування, тільки конкретні дії наблизять індивіда до досягнення обраної цілі [7, с. 12-14].

Для опису узагальнених очікувань людини стосовно того, в якій мірі підкріплення залежать від її власної поведінки, а в якій контролюються зовнішніми силами, вчений вводить термін «локус контроль». Він може бути інтернальним та екстернальним. Окреслені джерела контролю детермінують відмінності впливів на поведінку. Люди з екстернальним локусом контролю розглядають свої успіхи і невдачі як такі, що регулюються зовнішніми чинниками (доля, везіння, щасливий випадок, непередбачувані сили, оточення), натомість суб'єкти з інтернальним локусом контролю вірять, що самі здатні власними вчинками визначати успіхи і невдачі. Відтак, для людей із зовнішнім локусом контролю їх власні здібності чи дії не мають особливого значення, внаслідок чого вони прикладають мінімальні зусилля або взагалі не намагаються змінити ситуацію. В той час як люди із внутрішнім локусом контролю приймають на себе відповідальність за своє життя. А. А. Реан визначає локус контролю як інтегративну рису індивіда, що пов'язує між

собою почуття відповідальності, усвідомлення сенсу життя, готовності до активної діяльності, а також переживання, пов'язані з Я-концепцією [5, с. 7]. Це є якість, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своїх дій зовнішнім силам і обставинам або, навпаки, власним зусиллям та здібностям. Люди, які пояснюють причини своїх дій та поведінки внутрішніми факторами (здібності, характер, внутрішній стан), мають тенденцію до внутрішньої (інтернальної) локалізації контролю. Люди, які схильні приписувати причини своєї поведінки зовнішнім факторам (доля, обставини, природні перешкоди), мають тенденцію до зовнішньої (екстернальної) локалізації контролю [4, с. 58].

Так, у дослідженнях О. Г. Ксенофонткової доведено, що інтерналі відрізняються високим рівнем саморегуляції. Наявність цієї особливості дозволяє цій категорії людей контролювати негативні емоції, імпульсивні дії та блокувати дезінтегруючі впливи на власну свідомість. Кардинальною особистісною рисою інтерналів, яка має велике соціальне значення, є почуття відповідальності за свої вчинки і дії інших людей. На відміну від них, екстернали не вважають себе відповідальними навіть за свої дії, які вони інтерпретують як нав'язані ззовні. Головна характеристика екстерналів – це заперечення власної відповідальності, яка є загальним знаменником всіх зовнішніх атрибутів. За О. Г. Ксенофонтковою, для екстерналів характерний низький рівень саморегуляції [3, с. 104].

З метою діагностики в майбутніх педагогів однієї із найважливіших соціально-психологічних характеристик особистості як: незалежність, самостійність, активність особистості в досягненні своїх цілей, розвитку почуття власної відповідальності за вчинки в складних та екстремальних ситуаціях, що відбуваються з нею, використовувалась методика «Локус контролю» створена Дж. Роттером та модифікована О. Г. Ксенофонтковою, яка доповнила її новими шкалами й апробувала в лонгітюдному дослідженні для виявлення валідності та надійності. Даний запитальник складається із 40 тверджень і включає в себе відповідні шкали. Враховуючи мету нашого дослідження, ми обрали наступні:

- інтернальність у сфері досягнень (І_д);
- інтернальність у сфері невдач (І_н).

Зупинимось коротко на визначенні робочих понять і деяких важливих моментів поставленої проблеми. Вслід за Дж. Роттером, (J. Rotter) ми будемо говорити про два типи локусу контролю: інтернальний і екстернальний. У багатьох дослідженнях встановлено, що інтерналі більш впевнені в собі, спокійні, популярні. Чим більше суб'єкт вірить, що все в житті залежить від його власних зусиль і здібностей, тим більше він знаходить у житті смислу і цілей. Екстернали відрізняються підвищеною тривожністю, занепокоєністю, меншою терпимістю до інших і підвищеною агресивністю, конформністю, меншою популярністю. Все це, звичайно, природним чином пов'язане з їх позицією залежності від зовнішніх обставин і нездатності керувати своїми справами. Разом з тим, говорячи про локус контролю, ми хочемо підкреслити, що наведені приклади не є абсолютними. Завжди можливі індивідуальні варіан-

ти. І тому ми погоджуємося з К. Муздибаєвим [4], що важливо не просто виявляти властивості, які притаманні екстернальності чи інтернальності, а розглядати їх з урахуванням життєдіяльності індивіда. Тому, нам здається, доцільним ставити проблему особливостей прояву локусу контролю майбутніх учителів у різних життєвих ситуаціях. У концепції Дж. Роттера локус контролю вважається універсальним по відношенню до будь-яких типів ситуацій. Дане положення має і емпіричне підтвердження. У зв'язку з цим в тестах, спрямованих на діагностику локусу контролю, О. Г. Ксенофонткова пропонує виділяти різні субшкали. Ми вважаємо, що локус контролю є загальною інтегративною характеристикою особистості, а тому виділення різних субшкал є доцільним. На наш погляд, найбільше значення для майбутнього вчителя має виділення двох субшкал: інтернальність у сфері досягнень (І_д) та інтернальність у сфері невдач (І_н). Виділення саме цих шкал є досить обґрунтованим як емпірично, так і теоретично.

При проведенні діагностики локус контролю ми також виходили з того, що частина досліджуваних студентів не може бути віднесена явно до інтерналів чи екстерналів (їх ми умовно назвали «невизначений тип»), хоча про чітку тенденцію щодо конкретизації локусу контролю, звичайно, можна говорити. До числа таких досліджених ми віднесли тих, хто за кількістю набраних балів попадав у проміжне положення: крайня права межа по екстернальності й крайня ліва межа по інтернальності. В експериментальному дослідженні брали участь студенти-бакалаври 1-3 курсів денної форми навчання (169 респондентів) педагогічних спеціальностей Переяслав-Хмельницького ДПУ (60 студентів першого курсу, 59 – другого та 50 осіб третього року навчання).

Кількісні показники діагностики локусу контролю майбутніх учителів наведено в таблиці 1.

Таблиця 1
Кількісні показники локусу контролю майбутніх учителів

Локалізація контролю	Абсолютна кількість	У %
Інтерналі	40	23,7
Невизначений тип	19	11,3
Екстернали	110	65

Як видно із таблиці, більшість майбутніх учителів (65%) відносяться до екстерналів. І лише 23,7% із них мають внутрішній локус контролю. Перевага екстерналів над інтерналами є не випадковою, а характерною для сучасної студентської молоді. Адже зовнішній локус контролю, по суті, означає зняття суб'єктом відповідальності за все, що відбувається з ним, з самого себе, і вона перекладається на об'єктивне: на інших людей, випадок, обставини, долю тощо.

Зрозуміло, що в різних життєвих умовах така ситуація допоможе зберегти індивіду самоповагу в умовах негативних оцінок їх діяльності і поведінки з боку оточуючих. Таким чином, екстернальність відіграє в даному випадку роль захисного механізму, який знімає відповідальність з особистості за невдачі, дозволяє адаптуватися до постійних зовнішніх негативних оцінок і збе-

регти самоповагу. Перевага екстернальності над інтернальністю фіксується і по субшкалах – інтернальність у сфері досягнень (I_d) та інтернальність у сфері невдач (I_n). Результати дослідження представлені в таблиці 2, де показники шкал локусу контролю подано у %.

Таблиця 2

Кількісні показники шкал локус контролю майбутніх учителів

Шкали	Інтерналі	Екстернали	Невизначений тип
I_d	29,2	49	18
I_n	24	70	10

Як видно із таблиці, за субшкалою інтернальності у сфері досягнень 49% досліджуваних може бути віднесена до екстерналів. Зовнішній локус контролю в сфері досягнень відображає пасивність студентів у подоланні життєвих труднощів. Високі показники по цій шкалі (29,2%) характеризують здатність майбутніх учителів саморегулювати свої настрої, переживання, чекання відповідно до поставленої мети та досягнень позитивного результату.

Зовнішній локус контролю в сфері невдач характерний для 70% досліджуваних студентів. Низькі показники за цією шкалою характеризують тих досліджених, які не бачать своєї причетності до невдач, які не визнають власної відповідальності за свої неуспіхи; вони все перекладають на зовнішні сили, на інших людей. Високі показники говорять про те, що людина значно більше відчуває свою відповідальність за невдачі, які були в її житті.

Таким чином, у майбутніх учителів з інтернальним типом локус контролю більш розвинута відповідальність за свої вчинки. Вони вважають, що їх особистісна відповідальність, рівень здібностей, компетентність, цілеспрямованість впливають на невдачі чи, навпаки, на досягнення успіху. Так, в експериментальному дослідженні було встановлено, що студенти з внутрішнім локусом контролем позитивно ставляться до оточуючих

(викладачів, однолітків). Екстернали відзначаються орієнтацією на ситуацію або зовнішні події, що виражаються в перекладенні відповідальності на інших. Успіх і невдачі вони пояснюють випадковістю, збігом обставин, впливом зовнішніх неконтрольованих сил. Цей момент зовсім не суперечить якісним показникам, які отримані нами за діагностичним обстеженням, згідно якому значна частина майбутніх учителів демонструє екстернальний локус контролю. У цієї категорії досліджених виявилися такі особистісні утворення, як емоційна нестабільність (тривожність, занепокоєність, афективність), конформність, агресивність, низький рівень самоконтролю.

Висновки та перспективи. Результати дослідження свідчать, що локус контролю визначає функцію поведінкової саморегуляції індивіда. Світоглядний тип «екстернал – інтернальності» визначає рівень суб'єктивного контролю майбутнього вчителя у сферу соціально-психологічних реалій, у котрих втілюються типології незалежності, самостійності та активності особистості у досягненні власних цілей, особистої відповідальності, принципів саморегуляції у взаємодії з довкіллям. Вважаємо, що ця узагальнена характеристика особистості здійснює регуляторний вплив на багато сторін активної взаємодії людини із середовищем, визначаючи її життєву позицію, способи вирішення кризових ситуацій, вибори форм реагування, визначенні дій і вчинків тощо. Проведене емпіричне дослідження дає нам змогу стверджувати, що студенти тяжіють до прояву екстернального локус контролю. Невпевненість та невіру у свої сили демонструє переважна більшість (65%) досліджуваних. Це означає, що майбутні вчителі недостатньо контролюють як події власного життя, так і процес їх професійного становлення.

Отримані результати вказують на необхідність подальших досліджень локус контролю як механізму формування саморегуляції студентів на різних етапах навчання у вищому навчальному закладі.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 229 с.
2. Кириченко Т. В. Саморегуляція як психологічна умова соціалізації особистості / Т. В. Кириченко // Розвиток особистості у різних умовах соціалізації: колективна монографія. – К.: Видавничий дім «Слово», 2016. – 472 с. – С. 120-145.
3. Ксенофонтова Е. Г. Исследование локализации контроля / Е. Г. Ксенофонтова // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 2. – С. 103-113.
4. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев – Л.: Наука. 1983. – С. 43-89.
5. Реан А. А. Проблемы и перспективы развития концепции локуса контроля личности / А. А. Реан // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 4. – С. 3-13.
6. Тимошук І. Відповідальність як полікомпонентне утворення в структурі уявлень про майбутню професію / Ігор Тимошук // Соціальна психологія. – 2006. – № 4(18). – С. 129-136.
7. Rotter J. B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement / J. B. Rotter // Psychol. Monographs, 1966. V. 80. – P. 11-28.

Кириченко Т.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ЛОКУС КОНТРОЛЯ КАК МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ САМОРЕГУЛЯЦИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье изложены результаты теоретико-эмпирического исследования локус контроля как механизма развития саморегуляции будущего учителя. Проанализированы вопросы сущности локус контроля с точки зрения теории социально-когнитивного научения. Определены следующие его центральные характеристики как: независимость, самостоятельность, активность личности в достижении своих целей, чувство собственной ответственности за поступки в сложных и экстремальных ситуациях. Представлено описание результатов эмпирического исследования, посвященного изучению состояния развития локус контроля будущих учителей – студентов-бакалавров. Определено соотношение экстернального и интернального локус контроля исследуемых студентов и выделены основные шкалы исследования. Освещены ключевые перспективные направления исследования локус контроля личности студента на разных этапах его профессиональной подготовки.

Ключевые слова: саморегуляция, развитие, теория социально когнитивного научения, локус контроля, будущий учитель, личность.

Kyrychenko T.V.

Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

LOCUS CONTROL AS A MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS' SELF-REGULATION

Summary

The article shows the results of the theoretical and empirical research of locus control as a mechanism for the development of future teacher's self-regulation. The essence of the locus control was analyzed from the point of view of the theory of social and cognitive learning. The following central characteristics of it were defined: independence, autonomy, activity of the individual in achieving their goals, a sense of their own responsibility for actions in difficult and extreme situations. The article presents the description of the results of the empirical research devoted to the study of the state of future teachers' locus control development – bachelor students. The correlation between the external and internal locus control of the students under investigation was determined and the main research scales were identified. The study highlights the key perspective directions of the research of student's personality locus control at different stages of their professional training.

Keywords: self-regulation, development, the theory of social and cognitive learning, locus control, future teacher, personality.